

КОНЦЕПТ ЄВРОПИ ТА МАЙБУТНЄ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Донська А. Г.,
кандидат політичних наук

У статті висувається і доводиться гіпотеза про те, що трактування концепту Європи безпосередньо корелює з майбутнім розвитком Європейського Союзу та його членів. Поширення ексклюзивних практик сприятиме поширенню ідей поміркованих і радикальних «євроскептиків», що може призвести до розпаду Європейського Союзу. Інклюзивний аспект концепту Європи представлено ідеями «єврооптимістів» («європеїстів»), які, виходячи зі спільності історії, культури, ментальності народів Європи, обґрунтовують позитивний вплив на розвиток держави інтеграції, недержавної кооперації та екстраполяції норм та принципів ЄС на нові території Європи.

В статье выдвигается и доказывается гипотеза, что трактовка концепта Европы напрямую коррелирует с будущим развитием Европейского Союза и его членов. Распространение эксклюзивных практик способствует распространению идей умеренных и радикальных "евроскептиков", что может привести к распаду Европейского Союза. Инклюзивный аспект концепта Европы представлен идеями "еврооптимистов" ("еврофилов"), которые, исходя из общности истории, культуры, ментальности народов Европы, обосновывают положительное влияние на развитие государства интеграции, негосударственной кооперации и экстраполяции норм и принципов ЕС на новые территории Европы.

The article proposes the hypothesis that the interpretation of the concept of Europe directly correlates with the future development of the European Union and its members. Dissemination of exclusive practices promotes the spread of ideas of moderate and radical "eurosceptics" that could lead to the disintegration of the European Union. The inclusive aspect of the concept of Europe is represented by the ideas of the Eurooptimists (Europeanists), who, based on the common history, culture, mentality of the peoples of Europe, proves the positive impact on the development of the state of integration, non-state cooperation and the extrapolation of the EU norms and principles to new territories in Europe.

Ключові слова: поняття Європи, Європейський Союз, ексклюзивний, інклюзивний, євроскептики, єврооптимісти.

У науковому дискурсі початку XXI століття утверджується концепт Європи, зведений до різноманітних вимірів діяльності Європейського Союзу. Наукові публікації та дослідження проводяться на основі вивчення політик Європейського Союзу, його інституцій та структурних елементів, проте в назві наукових робіт часто міститься лише поняття «Європа». До концепту Європи звертаються як до узагальненого поняття, яке охоплює європейські цінності, європейський рівень життя, європейську політику та європейські пріоритети, надаючи поняттю європейськості стійких асоціацій з Європейським Союзом. У цьому контексті варто розглянути основні причини такого заміщення понять та наслідки для наукового дискурсу, політичної практики та майбутнього розвитку країн Європи.

На території Європи протягом тривалого часу утворювалися політичні об'єднання, союзи, альянси, які мали на меті утвердження миру та добробуту держав європейського простору. Після підписання декларації Шумана почав реалізовуватися новий політичний проект, за основу якого було взято ідейні надбання суспільно-політичної думки та провідні суспільно-політичні концепції. Європейський Союз (ЄС) виступає на сьогодні результатом ряду об'єднань політичного, економічного, культурного характеру. Не маючи всіх ознак держави, охоплюючи більшу частину європейських країн (але не всі), ЄС не тільки став вагомим актором світової політики, але й перебрав на себе роль представника інтересів усієї Європи.

У даній статті за вихідне буде взято визначення Європи в політичному аспекті, а саме: «Європа – це політичне поняття, сформоване під впливом політичної історії та ідей на основі спільної ідентичності, цінностей, принципів демократії та лібералізму, яке умовно конструюється та застосовується Європейським Союзом» [2, с. 211].

Таке розуміння Європи нашоєвухе на необхідність визначення взаємозв'язку основного наповнення концепту Європи та майбутнього ЄС у світовій політиці виходячи з тих ідейних основ засобів ведення політики, використання яких постулюються і які дійсно застосовуються у конкретних політичних ситуаціях.

ЄС виступає як нескінченний, відкритий проект, що базується на зміні основ політики сусідства, важливість якої можна спостерігати на прикладі України. Концепт Європи постає як проект легітимізації зовнішньої та внутрішньої політики Європейського Союзу, адже він перебирає на себе частину характеристик ЄС і навпаки. Можна виокремити такі три основні причини зведення поняття «Європа» до розуміння меж та політики Європейського Союзу:

1. Закріплення політичних позицій Європейського Союзу та зростання його ролі як актора світової політики.
2. Змістовне наповнення концепцій розширення Європейського Союзу.
3. Особливості ведення наукового дискурсу всередині європейської спільноти.

Розглядаючи детальніше кожну з наведених причин, можна стверджувати, що перша постає як власне політична за змістом, адже зовнішня і внутрішня політика Європейського Союзу націлена на посилення ролі ЄС як на території Європи, так і в усьому світі. В Європі немає альтернативних політичних акторів та інтеграційних утворень, рівних або більш потужних за ЄС. Використовуючи такий інструмент як Європейську політику сусідства (ЄПС) та основні її складові, Європейський Союз поширює свій вплив на сусідні держави. ЄС прагне впливати та контролювати соціально-політичні, економічні, культурні процеси в Європі.

По-друге, змістовне наповнення концепцій розвитку Європейського Союзу та інтеграції характеризується застосуванням концепції «сили» Джозефа Ная щодо Європейського Союзу, та похідних від цього концептів, таких як «нормативна сила Європи», «етична сила Європи» та інших. Таким чином, Європу можливо досліджувати як таку, яка підпадає під опис концепції сучасного типу імперій.

Третя група причин характеризується тим, що основні наукові дослідження ініціюють і проводять у найбільш економічно і політично розвинених країнах Європи, які утворили так зване «ядро» не лише ЄС, а й Європи в цілому. Після заснування Європейського Союзу почалося активне створення кафедр з європейських студій в університетах, окремих дослідних установах, мета яких – обґрунтувати політику ЄС щодо держав-членів, країн-сусідів та інших глобальних акторів. Саме тут поширюються дослідження Європи, її стану та можливого майбутнього розвитку, і всі вони проводяться в контексті становлення і можливого розширення Європейського Союзу. Проте в інших країнах на європейській території через економічні та суспільно-політичні складнощі не проводиться і не стимулюється паралельний науковий дискурс, альтернативний ініційованому в ЄС. Саме тому, як зауважують Ельмар Альтфатер та Біргіт Манкопф, «для багатьох європейців Європа тотожна Європейському Союзу, а не географічному континенту Європи» [9, с. 48]. Сполучені Штати Америки як один з провідних і домінуючих центрів наукового пізнання не приділяють значної уваги вивченню внутрішньоєвропейських процесів. Їх насамперед цікавить ЄС як один з найбільших конкурентів, тому вони також приймають використовуване в ЄС спрощення, за якого концептуалізація Європи визначається ЄС.

Дослідник Вілл Хаттон звертає увагу на підвищення ефективності проекту Європи за допомогою прийняття політичної відповідальності і транспарентності в межах політичних процесів, які недоступні для національних держав, але є життєво важливими для громадян [6, с. 391–393]. Це матиме два основні наслідки:

- поява сенсу існування ЄС як виразника інтересів населення Європи, що гарантувало б підтримку з боку громадськості;
- створення передумов для формування європейського громадянського суспільства на основі отождолення не з конкретними національними державами, а з Європою як цілим.

Як наголошує Вільям Уоллес, після Другої світової війни «Західна Європа стала «Європою», а «Європа» була повністю частиною «Заходу»: два концепти, що перетинаються» [15, с. 78]. Цей феномен проявляється після закінчення «холодної війни», коли актуалізується потреба окремого розгляду можливостей кооперації в кожній сфері суспільного життя. США вже не задають напрямку глобалізації, а недержавні організації мають можливість проводити багатоаспектну взаємодію на європейському просторі. Тож роль держави в політичному житті змінюється, що призводить до суттєвих трансформацій у світовій політичній системі, а це, в свою чергу, змінює місце і роль Європи у світовій політиці. Можна виокремити такі три основні теоретичні підходи до розуміння сучасного місця і ролі європейських держав [14, с. 115–120]:

1. Державно-центрична парадигма – держава в Європі завжди буде головним демократичним представником політичних інтересів, а домінування однієї чи групи держав у міждержавних об'єднаннях забезпечуватиме добробут усіх членів кооперації.
2. «Нео-середньовічна» теоретична школа вказує на «відступ» держави, зумовлений зростанням ролі ТНК та детериторізації влади, появою супранациональної технократичної влади та нетериторіальних спільнот. Це призводить до зникнення єдиного центру в глобальній системі та появи різних рівнів влади, які переплетені між собою.
3. Інституціоналізм та неінституціоналізм дозволяють аналізувати багаторівневу взаємодію на внутрішньо- та зовнішньополітичній арені Європи різних інституцій, які співвідносять інтереси

держав з політичною волею інших суб'єктів. В межах цієї парадигми аналізується роль інститутів як у державному, так і у світовому масштабі.

Усі три перераховані погляди на місце держави в сучасній Європі мають прояви в політичному житті та характеризують основні тенденції зміни ролі держави та регіонів. Інституційні трансформації, процеси внутрішньоєвропейської інтеграції та розширення ЄС, дискусії щодо членства та виходу з ЄС, актуалізують питання ідентичності. Основні наукові та політичні дискусії розкривають проблему того, чи дійсно «Європа знаходиться там, де європейці відчувають себе європейцями» [4, с. 14] і можна безмежно включати різні країни до Європи, чи, навпаки, необхідно закрити, «законсервувати» кордони Європи та розвивати вже існуючу спільноту.

Розуміння Європи через ідентичність дає можливість говорити про неї як про «інклюзивне чи ексклюзивне поняття, яке для одних служило свідченням, що вони абсолютно гарантовано належать до Європи, у той час як інші, таким чином, витіснялися за межі європейських кордонів» [3].

В основу інклюзивного поняття Європи (від англ. inclusion – «включення») закладають загальнолюдські цінності, які формують ідентичність спільноти, зокрема повагу до прав людини і громадянина. Саме інклюзивне поняття Європи та Європейського Союзу «відображає тривалий, ймовірно домінуючий, дискурс, який активно підтримується всередині Союзу» [9, с. 37]. Інклюзивна європейська ідентичність передбачає комунікацію та взаємовплив з іншими політико-територіальними і культурними одиницями. Так можуть бути встановлені умови для прийняття/неприйняття інших спільнот в коло європейців. Ті, хто відкрито демонструють прихильність проголошених спільних європейських цінностей, визначають свою прихильність до основ європейського суспільного співжиття, стають частиною Європи.

Натомість ексклюзивна ідентичність (від англ. exclusion – «виключення») відображає взаємодію Європи із зовнішнім середовищем. Це розуміння Європи як «фортеці», яка утворюється на основі спільного ринку та жорсткого контролю за зовнішньою міграцією. «Фортеця Європа» – це спосіб ідентифікації спільноти в негативному значенні, тобто за допомогою протиставлення себе іншим спільнотам. Одним зі способів такого визначення Європи є розмежування «своїх» і «чужих», визначення «європейських», «майже європейських» та «неєвропейських» народів. Так, «інший» розглядається не як ще один, а чужий, який уособлює власні негативні риси та ті характеристики, які становлять суттєву загрозу для «своїх». Тож, ексклюзивна ідентичність передбачає вигнання за межі Європи інших, тим самим ідентифікуючи «своїх».

Враховуючи інклюзивне і ексклюзивне трактування концепту Європи варто розглянути можливі варіації поняття Європи в майбутньому, ті чинники, які впливатимуть на його зміну наслідки для політики ЄС та його існування в майбутньому як політичного утворення. Основна причина дебатів щодо ЄС – ставлення до розширення кордонів ЄС, прийняття нових членів та пом'якшення візової політики з іншими країнами. Відповідно до вихідного визначення Європи як політичного проекту та умовного конструкту, зміст поняття Європи найближчим часом продовжуватиме визначатися майбутнім Європейського Союзу за умови збереження його фактичної цілісності і наявності впливу у світовій політиці.

Натомість, подальші дискусії щодо розширення Євросоюзу, етнокультурні конфлікти в Європі, збільшення впливу націоналістичних рухів, невдоволення політичним балансом серед країн ЄС з боку як старих, так і новоприйнятих членів може загрожувати переформатуванням Союзу, його розпаду або навпаки посилення централізації та уніфікації.

Тепер детальніше розглянемо різні аспекти інклюзивного та ексклюзивного аспектів концепту Європи та поширення на їх основі ідейних течій, зростання впливу яких може призвести до переформатування самого Союзу.

В межах інклюзивного поняття Європи, найбільш значущим є концепт «Європа як фортеця» зміщує акцент на протекціонізм в політиці ЄС та обмеження можливого розширення. Концепт виник під час Другої світової війни у межах гітлерівської пропаганди, і позначав необхідність міцного укріплення кордонів Європи, на яку поширюється влада Німеччини, з метою уникнення вторгнень з боку інших держав. Цей концепт було забуто до 90-х рр. ХХ ст., коли з'явилися прибічники створення закритих кордонів Європи (а саме Європейського Союзу) та недопущення нових мігрантів у країни ЄС. Стверджується, що «ЄС може посилити власні внутрішні та захисні функції за допомогою значного обмеження своєї відкритості та глобальної взаємозалежності» [14, с. 218]. Вважається, що формально «фортеця Європи» вже була офіційно створена 20 червня 1994 року резолюцією Ради Європейського Союзу «Про обмеження допуску громадян третіх країн на територію держав-членів з метою працевлаштування».

Іммануїл Валерстайн також підтримує ідею автономії Європи, «Європи як фортеці» в сучасному світі. Він наголошує на необхідності розвитку мікроекономіки, який дозволить їй закріпити свої позиції. Ексклюзивний концепт Європи перетинається з ідеєю євроскептиків. Цей концепт сприймається консерваторами та націоналістами як позитивний, який має бути покладено у зовнішню полі-

тику ЄС. Так, антиєвропейські політичні сили в різних країнах влаштовують демонстрації із закликом збереження національної ідентичності.

Виключення з майбутнього проекту Євросоюзу нових держав-членів, прийняття за основу розвитку європейського простору концепту Європи як фортеці відстоюється «євроскептиками» – науковцями та політиками, які вважають за необхідне збереження нинішніх меж Європейського Союзу, пріоритет надають поглибленню інтеграції та встановленню жорстких непроникних кордонів Європи (а саме в межах ЄС).

Радикальне крило євроскептиків відстоює ідею неможливості спільної економічної, безпечної, соціальної, культурної політики на території Європи. Вважається, що Євросоюз наразі є жорстко централізованим політичним утворенням з домінуючими позиціями Бельгії, Данії, Нідерландів, Німеччини, Франції. Інші ж країни, які позбавлені в Союзі значного політичного впливу, асимілюються найбільшими державами та позбавляються власної культурної ідентичності та політичного впливу.

Майже в кожній країні Європейського Союзу представлені політичні партії євроскептиків, або як вони себе називають частіше – єврореалістів, які виступають проти політики розширення Європейського Союзу, а жорсткі євроскептики закликають держави до виходу з нього. До політичних партій, які сповідують євроскептицизм, відносяться, наприклад, Австрійська Партія Свободи, Реформістські консерватори (Австрія), Порядок і справедливість (Литва), Партія за свободу (Нідерланди), Партія вільних громадян (Чехія), Фламандський інтерес (Бельгія), Швейцарська народна партія (Швейцарія), Національний фронт (Франція) та багато інших. Євроскептицизм має вплив у Європейському парламенті, так у його восьмому складі (2014 – 2019 роки) налічується 45 представників групи під назвою Європа за свободу і пряму демократію.

Найбільш яскравим прикладом зростання ідей євроскептицизму та впливу трактування концепту Європи на світову політику став вихід Великої Британії зі складу Європейського Союзу (так званий «Брексіт»). Такий політичний крок британського уряду та громадян безпосередньо вплинув на європейське та світову політичне та суспільне життя, передумовами якого стали ідейно-політичне трактування самого поняття Європи.

Громадяни Великої Британії, однієї з основних країн формування концепту Західної Європи, яка географічно відноситься до Європи та була членом Євросоюзу до 2017 року, не повністю ідентифікують себе з європейським життям. Британія зазвичай знаходилась осторонь більшості європейських справ та була орієнтована на свої колонії. Британці «безперечно були європейці, але позаєвропейські інтереси в них переважали» [1, с. 30], що відображалось в їхніх претензіях на світове, а не регіональне лідерство. Ставлячи питання «чи є британці європейцями?» необхідно передовсім з'ясувати, «Чи британці повністю беруть участь в ЄС та підтримують деякі версії того, що люди в континентальній Європі визнаватимуть європейським проектом?» [8, с. 5]. Політично та культурно Британія швидше асоціюється з поняттям Заходу, аніж Західної Європи, віддаляючись тим самим від внутрішньоєвропейських справ, сповідуючи свою винятковість та вищість на європейському просторі. Як зауважують деякі дослідники, «належність Британії до Європи не менш сумнівна, ніж належність Росії» [1, с. 29].

В межах концепту Європи Британію прийнято розглядати іншими західноєвропейцями як відколоту консервативну частину Європи, проте вона занурена в європейські справи. В різних історичних ситуаціях Великобританія була для інших європейських країн торговельним та політичним партнером або навпаки – ворогом. Західноєвропейське визнання Британії як «свого» додає могутності та впливості регіону Західної Європи.

Майже протягом усієї історії Великобританії вона позиціонує себе як країну, культура та політика якої є вищою за рівнем розвитку, ніж загальноєвропейська. Це проявляється у тому, що самі британці розглядають себе як не-Європу, протиставляючи острівну прогресивнішу сутність британців континентальній Європі. Жартома Тімоті Гартон Еш говорить: «Єдиним місцем, де британці дійсно думали про себе як про європейців, була Індія» [8, с. 4]. Що цікаво, британці визнають свою участь у формуванні західноєвропейської культури та політики, що проявляється у демократичних та гуманістичних традиціях. Проте цілком відмовляються від відповідальності за такі європейські явища як фашизм, нацизм, геноцид та інше.

Сама ж Великобританія у зовнішньополітичних зносинах позиціонує себе поряд з іншими англійськими країнами (Австралією, Канадою, Новою Зеландією), а особливо зі Сполученими Штатами Америки, які «була лише іншою стороною сільського луку. В одному семантичному вимірі канал стає набагато ширшим ніж Атлантика» [8, с. 9]. Зв'язок Британії із США зумовлений передовсім історично. Він визнавався і підтримувався як британцями так і американцями (про що свідчить часте вживання терміну «англо-американці» [11, с. 10], особливо у роки холодної війни, коли мова йшла про Захід). Під час «холодної війни» цей зв'язок було укріплено і посилено спільним протистоянням СРСР та спільною політикою разом із західноєвропейськими країнами. Британія не була ініціатором створення Європейського Союзу, але мала приєднатися до нього, щоб не дати розвинути

міцному європейському утворенню без її участі. Всередині Об'єднаного Королівства існує дві провідні тенденції розгляду майбутнього Британії: британці будуть ущільнювати стосунки з рештою Європи і тим самим розриватимуть зв'язки з США, що призведе до остаточного занепаду Британії. З іншого боку, можливий протилежний сценарій – повний розрив взаємовідносин з ЄС та кооперація зі Штатами знищить Британську ідентичність. Обидва варіанти мають як прибічників, так і критиків у самій Британії, отже, вона поки ще не йде на різкі кроки та нечітко окреслює свої зовнішньополітичні пріоритети. Крім того, варто враховувати, що наявність внутрішніх ідентичностей у Британії (англійці, шотландці, валлійці, ірландці) призводить до зменшення значущості як британської, так і європейської ідентичності. Як наголошує нідерландський дослідник Мєро Шпірінг “напруженість між Великою Британією та ЄС є лише виявом довгострокового британського переконання, що її ідентичність є значною мірою не схожою на європейську ідентичність” [13, с. 64]. Тема острівної сутності Британії як окремішності грає провідну роль як у її ставленні до континентальної Європи, так і у сприйнятті Великобританії європейцями.

Таким чином, референдум 2017 року за вихід Великої Британії зі складу ЄС є першим значним тріумфом євроскептиків та сигналом для прибічників розширеної Європи. Як зауважує Сара Хобольт, дослідниця з Лондонської школи економіки та політичної науки, “Хоча ЄС може цілком змогти пережити вихід Британії – завжди непокірної держави-члена – турбує найбільше те, що це може викликати ефект доміно з референдумами в інших країнах” [10, р. 1271]. Поширення ідей радикальних євроскептиків може призвести до кардинальної зміни трактування концепту Європи з позитивного і прогресивного його значення до негативного, загрозливого і застарілого. Поняття Європи може сприйматися як синонім політичної, економічної, культурної уніфікації, яка призводить до виродження націй та змішування культур.

В інклюзивному аспекті майбутнє Європейського Союзу полягає у подальшому залученні все нових регіонів, держав та територій у європейські практики, проведення подальшої інтеграції та розширення Євросоюзу. Так звані «єврооптимісти», або «єврофіли» позитивно сприймають тенденції розвитку Євросоюзу та вважають європейський проект унікальним політико-територіальним утворенням, який має всі можливості для подальшого розширення і зростання його впливу.

Найбільш впливова наукова і політична течія в цьому контексті – європеїзм. В межах європеїзму визнається, що народи на території Європи мають спільні цінності, спільну історію та спільне майбутнє. Політика, економіка, культура Європи має виходити із розуміння спільної ідентичності європейських народів. Інтеграція до ЄС розглядається як логічний і доцільний крок всіх європейських країн, чому має сприяти як сам Союз, так і країни, які не є його членами.

Провідною теорією інклюзивного аспекту трактування майбутнього розвитку ЄС є федералізм як одна з найдавніших ідей інтеграції європейського простору, деякі теоретичні концепції якої було розглянуто в першому розділі цього дисертаційного дослідження. Ідея федералізму в Європі з часів зародження під час Другої світової війни постійно мала своїх теоретиків та прихильників. В основі своєї федералізм передбачає створення держави ЄС з федеральним територіальним устроєм. Натомість у сучасній інтерпретації федералізм в Європі передбачає інтеграцію, але не асиміляцію всіх сфер суспільно-політичного життя. Так, бельгійський політик і дослідник Гі Ферхофштадт у роботі «Сполучені Штати Європи. Маніфест для нової Європи» (2005), виходячи зі зростання недовіри населення до політичних інститутів ЄС, пропонує спільну координацію економік країн ЄС та централізований захист Європейської соціальної моделі [5].

Більш поміркованим баченням майбутнього Європи є теорія збереження стабільності і всіх політико-економічних досягнень і напрацювань Євросоюзу Союзу, які він має в першому десятилітті XXI століття. Ключові ідеї теорії були розроблені Стенлі Хофманом в межах теорії інтергавернменталізму, перейнявши і розвинувши які Ендрю Моравчик сформулював теорію ліберального інтергавернменталізму, за якого “найбільш впливовими у зовнішній політиці ідентичності важливих соціальних груп, природа їхніх інтересів та їх відносний вплив на внутрішню політику” [12, с. 483]. Він наслідуючи С. Хофмана запропонував розглядати дії національних урядів на двох рівнях: національному, де відбувається безпосередня інтеракція з електоратом, та європейському, на якому наднаціональні організації стимулюють уряди досягати компромісів та виконувати домовленості. Будучи впливовими політичними ідеями, федералізм та інтергавернменталізм за умови подальшого поширення і втілення у європейській політиці призведуть до ще більшого усталення асоціації поняття Європа з Європейським Союзом, адже відбудеться так би мовити «консервація», локалізація європейськості в ЄС.

Крім того, в інклюзивному аспекті можна розглядати концепт «Європа регіонів», в межах якого розглядається можливість переходу європейської політики з державного і національного на регіональний рівень, реалізовуваний громадськими рухами та організаціями громадянського суспільства. Поступово домінуватиме регіональне врядування, як це було за часів Середньовіччя. В такому випадку існування жорстких чи гнучких кордонів ЄС не відіграє значної ролі, навпаки Союз не розгля-

дається як основний політичний актор на території Європи, адже все співробітництво відбувається між схожими і зацікавленими у виробленні спільних політик акторами. Проте така концепція не враховує ті факти, що, по-перше, втілення концепту «Європа регіонів» буде здійснюватися саме інституціями Євросоюзу, що робить його політично залежним. По-друге, елітам ЄС не вигідно відмовлятися від національної політики на користь регіональної, адже вони втрачатимуть свій вплив та авторитет як на місцях, так і на міжнародній арені.

Інклюзивне та ексклюзивне розуміння природи Європейського Союзу та його майбутнього розвитку безпосередньо впливає на значення концепту Європи в наступні роки. Саме від посилення чи послаблення політичних позицій ЄС у світовій політиці залежить розширення або звуження концепту Європи, наповнення його новим позитивним змістом або перетворення на табуйоване поняття.

Література:

1. Дейвіс Н. Європа. Історія. / Н. Дейвіс; [пер. з англ. П. Таращук]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. – 1464 с.
2. Донська А. Г. Політика як основа формування концепту Європи / А.Г. Донська // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. Науковий журнал. – Випуск 4 (3). – Дн.-вськ: Вид-во «Інновація», 2012. – С. 211–217.
3. Мюнклер Г. Європа як політична ідея [Електронний ресурс] // Часопис Ї. – 2007. – Число 50. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n50texts/muenkler.htm>
4. Ружмон Д. де. Відкритий лист до європейців [Електронний ресурс] / Д. де Ружмон – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/vision/vis012.html>
5. Ферхофштадт Г. Сполучені штати Європи: Маніфест для нової Європи / Г. Ферхофштадт. – Київ: Видавництво "К.І.С", 2007. – 68 с.
6. Хаттон У. Мир, в котром мы живем / У. Хаттон; [пер. с англ. В. Л. Иноземцева]. – М.: Ладомир, 2004. – 556 с.
7. Altvater E., Mahnkopf B. Konkurrenz für das Empire. Die Zukunft der Europäischen Union in der globalisierten Welt / E. Altvater, B. Mahnkopf – Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot, 2007. – 304 p.
8. Ash T. G. Is Britain European? / T. G. Ash. – International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944). – Vol. 77. – No. 1(Jan., 2001). – Pp. 1-13.
9. Bretherton C. The European Union as a global actor. / C. Bretherton, J. Vogler. – London; New York: Routledge, 2006. – 273 p.
10. Hobolt S. B. The Brexit vote: a divided nation, a divided continent / Sara B Hobolt. – Journal of European Public Policy, 23:9, 2016. – Pp. 1259-1277.
11. Kurth J. Western Civilization, Our Tradition / The intercollegiate review – Fall 2003/Spring 2004. – Pp. 5-13.
12. Moravcsik A. Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach // Journal of Common Market Studies. – 1993. – Vol. 31. – № 4. – Pp. 473 – 524.
13. Spiering M. A Cultural History of British Euroscepticism / Spiering M. – Palgrave Macmillan UK, 2015 – VI, 88 p.
14. Telò M. Europe: a civilian power? European Union, global governance, world order / Telò M. – Basingstoke: Hants, New York: Palgrave Macmillan, 2006 – xix, 291 p.
15. Wallace W. Where does Europe ends?: dilemmas of inclusion and exclusion // Zielonka J. Europe Unbound: Enlarging and reshaping the boundaries of the European Union / J. Zielonka. – London: Routledge, 2002. – 285 p.